

The Role of Electoral Oversight in Establishing Social Justice Inspired by the Teachings of Imam Ali (AS)

zamzn Khalaf Kazem al-Shahad¹, Masoud Raei Dehghi², Alireza Ansari Mahyari³

Received Date: 1404/02/18

Accept Date: 1404/06/18

Abstract

Social justice, as one of the fundamental goals of governance in Islamic thought, requires mechanisms that prevent the concentration of power, structural corruption, and the like. Electoral oversight is considered one of the most important tools for achieving this goal. Thorough and impartial supervision of the election process not only prevents corruption and discrimination but also paves the way for the fair distribution of resources and opportunities in society. The authors in this study seek to answer the question of how electoral oversight, inspired by the teachings of Imam Ali (AS), can contribute to the establishment and strengthening of social justice in contemporary society. The research findings indicate that if electoral oversight is redesigned based on the teachings of Imam Ali (AS) and principles such as meritocracy, continuous accountability, and justice-centeredness are incorporated, it can lead to the establishment of social justice in modern society. Moreover, in the approach of Imam Ali (AS), oversight is not merely a controlling tool but a mechanism for the realization of people's rights, the strengthening of public trust, and an emphasis on people-centeredness in supervision. Transparency and accountability of rulers have been fundamental principles of Alavi oversight.

Keywords: Electoral oversight, Social justice, Imam Ali (AS), Alavi approach, Political transparency, Islamic democracy.

¹. Department of law, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

². Department of Law, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran. (Responsible author)

masoud.raei@iau.ir

³. Department of Law, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

Detailed abstract

Introduction

Social justice is one of the fundamental goals of governance in Islamic thought, which requires mechanisms to prevent the concentration of power, structural corruption, and injustice. Electoral oversight is considered one of the most important tools for realizing this objective. Thorough and impartial supervision of the election process not only prevents corruption and discrimination but also paves the way for the fair distribution of resources and opportunities in society. Imam Ali (AS), as a prominent model of justice-seeking and religious governance, emphasized the necessity of comprehensive and effective oversight over officials to prevent corruption, unfairness, and deviations. Justice according to Imam Ali (AS) goes beyond individual and political relations and encompasses equal rights, political participation, and fair opportunities for all citizens. Within this framework, electoral oversight is an instrument to guarantee the integrity of the electoral system, rebuild public trust, enhance the accountability of officials, and strengthen the legitimacy of the political system. The main research question in this study is: How can electoral oversight, inspired by the teachings of Imam Ali (AS), contribute to the realization of social justice in contemporary society? The hypothesis is that redesigning electoral oversight based on the principles of meritocracy, continuous accountability, and justice-centeredness can establish social justice. A review of religious texts and related research indicates that justice-orientation and electoral transparency are foundational principles of Alavi (Imam Ali's) governance, essential for realizing the genuine will of the people and optimal management of public affairs. This justice relies on active public participation and responsible presence of observers, and its realization requires institutionalizing mechanisms that both preserve justice and eliminate the grounds for corruption. Accordingly, electoral oversight, as the cornerstone of a just political and social order, holds a special place in the thought of Imam Ali (AS).

Research Method

This study was conducted with a descriptive-analytical approach based on religious, legal, and political texts. Primary sources were selected from Nahj al-Balagha, Islamic political jurisprudence, and domestic and international legal documents. Through content analysis, the concepts of electoral oversight and social justice were examined in light of the teachings of Imam Ali (AS). A comparative analysis was also performed between the principles of modern electoral oversight and the Alavi (Imam Ali's) model.

Discussion and Findings

Studies indicate that electoral oversight, when accompanied by the principles of justice-centeredness, meritocracy, and continuous accountability, can effectively strengthen social justice. Alavi oversight emphasizes the active and informed participation of people in supervisory processes and continuous monitoring of officials' performance, a key principle in preventing corruption and political discrimination. Preventive and ongoing oversight, from candidate selection through the end of their mandate, constitutes a dynamic mechanism to ensure the integrity of the electoral system and prevent deviations. Efficient electoral oversight, by opening the political competition field to all social strata, prevents the consolidation of power by particular groups and provides conditions for reducing class gaps and enhancing political justice. The presence of diverse social representatives in decision-making bodies contributes to the fair redistribution of resources and opportunities and increases social cohesion and political participation of marginalized classes. Additionally, fair and transparent supervision of the scientific, ethical, and managerial qualifications of individuals prevents the infiltration of personal and partisan interests into electoral processes and strengthens meritocracy. Ultimately, combining expert elite oversight with popular participation, grounded in the jurisprudential and ethical principles of Imam Ali (AS), provides a unique model of electoral oversight that ensures electoral integrity and legitimacy through comprehensive controls and the free flow of information.

Conclusion

An examination of the teachings of Nahj al-Balagha and the governance experience of Imam Ali (AS) shows that Alavi oversight is more than a mere administrative process; it is an ethical, social, and religious concept that forms the basis of the legitimacy and integrity of the political system. Emphasizing distributive justice, transparency, broad popular participation, and continuous accountability of officials, Alavi oversight fosters the establishment of social justice within the political power framework. The model outlined by Imam Ali (AS) repudiates the monopolization of power and establishes a network of formal and popular supervisory circles that prevent corruption and discrimination. This preventive approach, with clear meritocratic standards and active societal presence, enables just and accountable governance. Compared to contemporary systems, this ethical, people-based model offers unique advantages that can reduce current challenges in electoral oversight. Therefore, integrating Alavi oversight principles with legal mechanisms and modern technologies paves the way for a transparent, fair, and accountable electoral process, guaranteeing the sustainability of political legitimacy and the establishment of social justice in today's societies. Thus, social justice is no longer merely a theoretical ideal but becomes an achievable reality through effective electoral oversight mechanisms.

فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، سال چهارم، شماره شانزدهم، زمستان ۱۴۰۴

نقش نظارت انتخاباتی در استقرار عدالت اجتماعی با الهام از تعالیم امام علی (ع)

زمن خلف کاظم الشهدا^۱، مسعود راعی دهقی^۲، علیرضا انصاری مهیاری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸

چکیده

عدالت اجتماعی، به عنوان یکی از اهداف بنیادین حکومت در اندیشه اسلامی، نیازمند سازوکارهایی است که از انحصار قدرت، فساد ساختاری، و... جلوگیری کند. نظارت انتخاباتی، یکی از مهم ترین ابزارهای تحقق این هدف به شمار می رود. نظارت دقیق و بی طرفانه بر فرآیند انتخابات، نه تنها از فساد و تبعیض جلوگیری می کند، بلکه زمینه ساز توزیع عادلانه منابع و فرصت ها در جامعه است. نگارندگان در این پژوهش در پی پاسخ به این سوال می باشند که نظارت انتخاباتی چگونه می تواند با الهام از تعالیم امام علی (ع)، به استقرار و تقویت عدالت اجتماعی در جامعه معاصر کمک کند؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که اگر نظارت انتخاباتی بر پایه تعالیم امام علی (ع) بازطراحی شود و اصولی همچون شایسته سالاری، پاسخ گویی مستمر و عدالت محوری در آن لحاظ شود، می تواند منجر به استقرار عدالت اجتماعی در جامعه معاصر شود. همچنین در سیره امام علی (ع)، نظارت، صرفاً ابزار کنترلی نیست، بلکه سازوکار احقاق حقوق مردم و تقویت اعتماد عمومی و تأکید بر مردم محوری در نظارت، شفافیت و پاسخ گویی حاکمان، از اصول بنیادین نظارت علوی بوده است.

واژگان کلیدی: نظارت انتخاباتی، عدالت اجتماعی، امام علی (ع)، سیره علوی، شفافیت سیاسی، مردم سالاری اسلامی.

^۱. گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

^۲. گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران (نویسنده مسئول).

masoud.raei@iau.ir

^۳. گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

مقدمه

نظارت بر فرایندهای انتخاباتی در پرتو آموزه‌های نهج‌البلاغه اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا امام‌علی(ع) به‌عنوان الگوی برجسته عدالت‌طلبی و حکمرانی دینی، بر لزوم نظارت جامع و تأثیرگذار بر عملکرد مسئولان و روندهای سیاسی پافشاری کرده‌اند تا از بروز فساد، بی‌انصافی و انحرافات در اداره جامعه جلوگیری شود. از منظر امام‌علی(ع)، عدالت در اجرای قانون، فراتر از دوستی و دشمنی با افراد قرار دارد: «العدلُ يُسَعِّهُ العَامُ وَالْخاصُ» یعنی: «عدالت، همگان را دربرمی‌گیرد؛ چه دوست، چه دشمن». در دیدگاه امام‌علی(ع)، نظارت صرفاً یک وظیفه اداری نیست؛ بلکه یک مسئولیت الهی و اجتماعی است که برای حفاظت از حقوق مردم و تضمین عدالت در چارچوب قدرت طراحی شده است. در خطبه‌ها و نامه‌های ایشان، هشدارهای مکرری درباره پیامدهای بی‌توجهی به نظارت بیان شده و ضرورت مراقبت دقیق و مستمر از کارگزاران و سازوکارهای حکومتی به‌روشنی مطرح گردیده است. از این منظر، انتخابات زمانی می‌تواند به‌طور واقعی نقش عدالت‌سازی خود را ایفا کند که در بستری شفاف، منصفانه و همراه با احترام به حقوق برابر همه شهروندان برگزار شود. عدالت‌اجتماعی در نگاه امام‌علی(ع) مفهومی فراتر از عدالت اقتصادی است؛ این عدالت شامل مشارکت سیاسی برابر، فراهم آوردن فرصت‌های عادلانه و حفاظت از حق انتخاب آزادانه مردم نیز می‌شود. در این چارچوب، نظارت نه تنها وسیله‌ای برای تضمین سلامت نظام انتخاباتی است، بلکه عاملی اساسی برای بازسازی اعتماد عمومی، ارتقای پاسخگویی مسئولان و تقویت مشروعیت نظام سیاسی به شمار می‌آید. در همین راستا، سؤال اصلی پژوهش پیش رو این است که نظارت‌انتخاباتی چگونه می‌تواند با الهام از تعالیم امام‌علی(ع)، به استقرار و تقویت عدالت‌اجتماعی در جامعه معاصر کمک کند؟ در این زمینه می‌توان این فرضیه را مطرح نمود اگر نظارت‌انتخاباتی بر پایه تعالیم امام‌علی(ع) بازطراحی شود و اصولی همچون شایسته‌سالاری، پاسخ‌گویی مستمر و عدالت‌محوری در آن لحاظ شود، می‌تواند منجر به استقرار عدالت‌اجتماعی در جامعه معاصر است. بررسی متون و مطالعات پیشین، مانند مقالاتی در زمینه عدالت و نظارت در حکومت علوی و شفافیت در انتخابات از منظر نهج‌البلاغه، به اهمیت به‌کارگیری این اصول در مدیریت مطلوب امور عمومی و تحقق اراده واقعی مردم در جوامع کنونی اشاره دارد. از پژوهشهای انجام شده در زمینه موضوع مقاله می‌توان به سید حمید مولانا در سال ۱۳۸۰ با عنوان امام‌علی(ع) و ابعاد عدالت‌اجتماعی اشاره داشت که نگارنده در این مقاله اندیشه و ایده‌های سیاسی شامل تمام آراء، اصول و منشورها، نظریه‌ها و فرضیه‌هایی است که در مفهوم عملکرد سیاسی، روش سیاسی، انگیزه سیاسی، اقتدار سیاسی، دانش سیاسی و سازمان سیاسی معنا می‌شوند. از دیدگاه ما مسلمانان، اندیشه سیاسی مبتنی بر دو دسته خاص اما متفاوت است: یکی اندیشه اسلامی و دیگری اندیشه سیاسی غیراسلامی یا سکولار. اندیشه سیاسی سکولار با جدایی و تمایز حکومت و دین همراه است، در حالی که در اندیشه سیاسی اسلامی، موضوع حکومت و دین، پیوستگی با خداست و افراد و جامعه به عنوان خلافت و امانت در اجرای دین اسلام، حقوق و مسئولیت‌های خاصی دارند و در مقاله دیگری که توسط یاسر جهانی‌پور در سال ۱۳۹۰ با عنوان عدالت‌اجتماعی در کلام و سیره امیرمومنان(ع) انجام شده که نگارنده در این مقاله عنوان نموده که عدالت محوری‌ترین، محکم‌ترین، اساسی‌ترین و جامع‌ترین موضوع سیاست و حکومت علوی است. نام مقدس امام‌علی(ع) چنان با عدالت عجین شده است که نام علی(ع) تداعی‌کننده عدالت است. عدالت همواره الگوی مهمی در زندگی امیرالمؤمنین(ع) بود و ایشان در راه اجرای عدالت و گسترش قسط، شاهد شهادت را نوشیدند. دلیل تأکید بر این نکته آن است که بگوئیم حکومتی می‌تواند ادعا کند که از امام‌علی(ع) الگو گرفته و به طور سنتی راه آن حضرت را دنبال می‌کند که رهبران آن، عدالت را بیش از هر چیز دیگری مهم بدانند و برای گسترش، توسعه

و فراگیر شدن آن از هیچ تلاشی دریغ نکنند؛ نه در گفتار و کلام؛ بلکه در عمل، رفتار و تعامل با مردم. نقطه اشتراک در این مقالات با پژوهش حاضر در زمینه بررسی عدالت اجتماعی از منظر حضرت علی بوده و نقطه افتراق این پژوهش نیز بررسی زمینه عدالت اجتماعی می باشد، بدین مفهوم که در مقاله پیش رو عدالت اجتماعی در زمینه نظرات انتخاباتی از منظر حضرت علی بررسی شده، اما در مقالات مذکور به ترتیب ابعاد عدالت اجتماعی و عدالت اجتماعی در کلام و سیره حضرت علی (ع) بیان و بررسی گردیده که هر دو زمینه مذکور در این مقاله نیز بیان و به آنها اشاره شده است.

۱- مبانی و مفاهیم

۱-۱- مفهوم عدالت اجتماعی

عدالت اجتماعی مفهومی بنیادین و چندوجهی در عرصه‌های فلسفه، جامعه‌شناسی و حقوق است که هدف اصلی آن، توزیع منصفانه فرصت‌ها، منابع و امتیازات در جامعه می باشد. این نوع عدالت، مستلزم آن است که تمام شهروندان، فارغ از ویژگی‌های فردی، اجتماعی، جنسیتی، قومی یا طبقاتی، از فرصت‌های برابر برای دستیابی به رفاه، پیشرفت و مشارکت در زندگی اجتماعی برخوردار باشند. عدالت اجتماعی صرفاً معطوف به توزیع ثروت و درآمد نیست، بلکه بر تضمین برابری در دسترسی به خدمات عمومی از جمله آموزش، بهداشت، اشتغال و حمایت‌های اجتماعی نیز تأکید دارد. در این چارچوب، نظریه‌هایی مانند «عدالت به مثابه انصاف» بر ضرورت طراحی نهادها و قوانین به گونه‌ای تأکید دارند که حتی محروم‌ترین و آسیب‌پذیرترین گروه‌های جامعه نیز از حداقل امکانات لازم برای زیست شرافتمندانه بهره‌مند شوند (الجعفری، ۲۰۱۹: ۲۷). از سوی دیگر، برخی اندیشمندان با تکیه بر رویکرد «قابلیت‌ها»، عدالت اجتماعی را نه در برابری ظاهری فرصت‌ها، بلکه در زمینه‌سازی برای شکوفایی واقعی توانمندی‌های انسانی می‌دانند. در چنین نگاهی، نقش حاکمیت در فراهم‌سازی زیرساخت‌های لازم برای رشد ظرفیت‌ها برجسته می‌شود (تقی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۵). تحقق عدالت اجتماعی، در گرو نظام حقوقی پاسخ‌گو و مشارکت فعال شهروندان در فرآیند تصمیم‌گیری عمومی است.

۱-۲- مفهوم نظارت اجتماعی

نظارت اجتماعی، به مجموعه‌ای از سازوکارهای رسمی و غیررسمی اطلاق می‌شود که برای هدایت رفتار اعضای جامعه و تضمین پایداری آن‌ها به ارزش‌ها، هنجارها و قوانین اجتماعی به کار می‌رود. این مفهوم، طیفی گسترده از اقدامات را شامل می‌شود: از نهادینه‌شدن قانون‌گذاری و اعمال مقررات در سطح ساختاری گرفته تا کنترل‌های غیررسمی نظیر فشارهای اجتماعی، توصیه‌های اخلاقی، نگاه‌های انتقادی و حتی واکنش‌های عاطفی گروهی (شیروانی‌شیری و ذاکری، ۱۴۰۳: ۸۲). نظارت اجتماعی تنها محصول قدرت رسمی نیست؛ بلکه اغلب، در بطن تعاملات روزمره، شبکه‌های اجتماعی و فرهنگ عمومی شکل می‌گیرد. این نوع نظارت، نقش مهمی در پیشگیری از انحرافات رفتاری و تأمین نظم اجتماعی دارد، به گونه‌ای که برخی جامعه‌شناسان، مؤثرترین عامل کنترل اجتماعی را همان نظارت غیررسمی و جمعی می‌دانند (اسپیگل، ۱۳۹۴: ۴۷). در جوامع مدرن، نظارت اجتماعی به نهادهایی چون خانواده، مدرسه، رسانه، گروه همسالان و فضای مجازی نیز گسترش یافته است. به باور فوکو، ساختارهای قدرت و دانش در جوامع به گونه‌ای در هم تنیده‌اند که افراد نه تنها تحت کنترل بیرونی قرار دارند، بلکه به مرور، فرآیند «نظارت درونی‌شده» را تجربه می‌کنند و خود را مطابق با قواعد غالب تنظیم می‌کنند (اله‌اشمی، ۲۰۲۰: ۵۴).

۱-۳- مفهوم نظارت انتخاباتی

نظارت انتخاباتی به مجموعه‌ای از فرایندها و نهادهایی اطلاق می‌شود که با هدف صیانت از سلامت، شفافیت و عدالت در انتخابات طراحی شده‌اند (علی‌علی، ۱۴۰۲: ۴۷). این نظارت، تمامی مراحل انتخابات شامل ثبت‌نام نامزدها، احراز صلاحیت، تبلیغات، رأی‌گیری، شمارش آراء و رسیدگی به شکایات را در بر می‌گیرد و می‌تواند توسط نهادهای رسمی مانند کمیسیون‌های انتخابات، مراجع نظارتی مستقل یا نهادهای بین‌المللی انجام شود (مقام‌آسا، ۱۳۹۸: ۲۶). هدف اصلی نظارت انتخاباتی، پیشگیری از تخلف، تقلب و اعمال نفوذ سیاسی در انتخابات و نیز تضمین رعایت حقوق رأی‌دهندگان و نامزدهاست. چنین نظارتی، اعتماد عمومی به نتایج انتخابات را تقویت کرده و مشروعیت نهادهای منتخب را افزایش می‌دهد (حسن‌علیات، ۲۰۱۶: ۲۱۱). در نظام‌های حقوقی مختلف، اشکال متنوعی از نظارت وجود دارد: در برخی کشورها، نظارت استصوابی است و امکان رد صلاحیت بر مبنای ملاحظات گسترده وجود دارد؛ در حالی که در برخی دیگر، نظارت استطلاعی صرفاً به ثبت و اطلاع‌رسانی محدود می‌شود (آل‌یاسین، ۲۰۲۴: ۱۱۲). در هر صورت، نظارت اثربخش بر انتخابات، تضمین‌کننده عدالت سیاسی و مشارکت واقعی مردم در اداره امور جامعه است.

۱-۴- مفهوم نظارت علوی

علوی مفهومى برخاسته از تعالیم سیاسی و اخلاقی امام‌علی(ع) است که جایگاه ویژه‌ای در نظریه حکومت اسلامی دارد. این نوع نظارت، نه صرفاً به معنای کنترل اداری، بلکه تبلوری از تعهد معنوی، عدالت‌خواهی و مسئولیت‌پذیری در برابر مردم و خداوند است (مظاهری، ۱۳۹۲: ۵۴). در سیره امام‌علی(ع)، نظارت، بخش لاینفک حکمرانی عادلانه محسوب می‌شود. حضرت در عهدنامه مالک‌اشتر، بر اهمیت گزینش دقیق کارگزاران، نظارت مستمر بر عملکرد آنان، پذیرش نقد مردمی و گشودگی در برابر شفافیت تأکید دارد. این نوع نظارت، هم از سوی حاکم بر کارگزاران و هم از سوی مردم بر حکومت اعمال می‌شود و هدف آن، صیانت از حقوق عمومی، مبارزه با فساد و ارتقاء شایسته‌سالاری است (معمار، ۱۳۹۳: ۵۲). نظارت علوی، سازوکاری برای محدود کردن قدرت و تقویت مسئولیت است. در چنین نظامی، مسئولان همواره خود را در معرض قضاوت الهی و اجتماعی می‌دانند و منافع عمومی را بر منافع فردی مقدم می‌دارند. این نگاه، مشارکت مردم در نظارت، عدالت‌ساختاری و پاسخ‌گویی حکمرانان را به عنوان ارکان یک نظام عادلانه تبیین می‌کند.

۱-۵- مبنای ایجاد عدالت اجتماعی

عدالت اجتماعی یکی از بنیادی‌ترین اصول در نظام‌های انسانی است که بر برابری در بهره‌مندی از حقوق، فرصت‌ها و امکانات اجتماعی برای همگان، فارغ از تبعیض‌های نژادی، اقتصادی یا جنسیتی، تأکید دارد. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، این اصل از سه منظر اسلامی، قانونی و فقهی قابل تحلیل است (فیضی، ۱۳۹۸: ۷۵). از منظر اسلامی، قرآن و سیره اهل‌بیت(ع)، به‌ویژه امام‌علی(ع)، بر رعایت حقوق عمومی، رفع تبعیض، نظارت بر حاکمان و پاسخ‌گویی مسئولان تأکید دارند. نهج‌البلاغه نمونه‌های روشنی از این نگرش را در خطبه‌ها و نامه‌های امام‌علی(ع) منعکس کرده است؛ از جمله دعوت به مشارکت مردمی (خطبه ۲۱۶) و برخورد با فساد (نامه ۴۵). از نظر قانونی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه در اصول سوم، نوزدهم، بیستم و بیست‌ونهم، عدالت اجتماعی را وظیفه‌ای حاکمیتی دانسته و بر رفع تبعیض و توزیع عادلانه فرصت‌ها و منابع تأکید کرده است. در فقه شیعه نیز، مفاهیمی چون خمس، زکات، بیت‌المال و قواعدی مانند «لا ضرر» و «الناس مسلطون علی أموالهم»، ابزارهایی برای تأمین عدالت اجتماعی و حمایت از

اقتضای آسیب‌پذیر فراهم می‌آورند. عدالت اجتماعی در نظام اسلامی، تنها یک آرمان نظری نیست، بلکه چارچوبی اجرایی و ساختاری برای حکمرانی عادلانه است که بر مبنای کرامت انسانی، نظارت، شایسته‌سالاری و مسئولیت‌پذیری شکل می‌گیرد.

۱-۶-۱ اهمیت نظارت بر انتخابات

نظارت بر انتخابات، یکی از ارکان بنیادین در تضمین شفافیت، سلامت و مشروعیت فرایندهای دموکراتیک به شمار می‌آید. در هر نظام سیاسی که بر اساس انتخاب عمومی شکل می‌گیرد، نظارت مؤثر، شرط لازم برای اطمینان از اجرای صحیح انتخابات و جلوگیری از تخلف، فساد، تقلب یا اعمال نفوذ غیرقانونی است. این نظارت، پایه‌گذار اعتماد عمومی به روند و نتیجه انتخابات است و نقشی اساسی در صیانت از اراده مردم و تحقق حاکمیت قانون ایفا می‌کند. نظارت انتخاباتی می‌تواند از طریق نهادهای رسمی مانند کمیسیون‌های انتخابات، نهادهای قضایی، یا از طریق ناظران مستقل، نمایندگان نامزدها و سازمان‌های مردم‌نهاد اعمال شود. این اشکال نظارت، نه تنها امکان بررسی دقیق مراحل ثبت‌نام، رأی‌گیری، شمارش آرا و رسیدگی به شکایات انتخاباتی را فراهم می‌آورد، بلکه می‌تواند به نحو مؤثری از بروز شبهه یا تردید نسبت به صحت و سلامت فرآیند انتخاباتی جلوگیری کند (جمیل، ۲۰۰۷: ۳۶). در مقابل، فقدان نظارت مؤثر و قابل اعتماد، منجر به آسیب به حقوق بنیادین شهروندان در انتخاب کردن و انتخاب شدن می‌شود و می‌تواند مشروعیت ساختار سیاسی را با چالشی جدی مواجه سازد. چنین وضعیتی، زمینه‌ساز افزایش بی‌اعتمادی عمومی، بروز اعتراضات اجتماعی و تضعیف اقتدار ملی خواهد بود؛ به‌ویژه در جوامعی که پیشینه بی‌ثباتی سیاسی یا سوءظن عمومی نسبت به فرایندهای انتخاباتی وجود دارد، این پیامدها می‌تواند بسیار پرهزینه باشد (قیصر و الزیدی، ۲۰۲۲: ۱۷۱). بر این اساس، نظارت بر انتخابات نه تنها ابزار اجرایی، بلکه تضمین‌کننده عدالت انتخاباتی و سلامت نظم سیاسی کشور است. به همین دلیل، اسناد بین‌المللی مرتبط با حقوق بشر، همچون میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، و همچنین قوانین اساسی بسیاری از کشورها از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر لزوم وجود نظارت نهادینه، کارآمد و بی‌طرفانه بر فرایندهای انتخاباتی تأکید کرده‌اند. این نظارت، در کنار حسن اجرای انتخابات، ستون فقرات دموکراسی و بیانگر احترام به اراده ملت است.

۱-۷-۱ ابعاد حقوقی نظارت انتخاباتی

ابعاد حقوقی نظارت انتخاباتی، ناظر بر مجموعه‌ای از قواعد شکلی و ماهوی است که با هدف تضمین شفافیت، مشروعیت و عدالت در کل فرآیند انتخابات در نظام‌های حقوقی تعریف شده‌اند. این ابعاد، از یک سو شامل جنبه‌های شکلی نظیر تعیین صلاحیت قانونی نهاد ناظر، استقلال ساختاری و سازمانی آن، حدود وظایف و اختیارات نظارتی و چارچوب‌های نهادی مربوط به بازرسی و رسیدگی به تخلفات است، و از سوی دیگر، ابعاد ماهوی نظیر ضرورت بی‌طرفی نهاد ناظر، رعایت اصول دادرسی عادلانه، امکان دسترسی به سازوکارهای اعتراض برای نامزدها و رأی‌دهندگان، و برخورداری از ضمانت‌اجراهای مؤثر و شفاف را دربرمی‌گیرد (ناظم، ۲۰۲۰: ۶۱). در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۹۹ قانون اساسی، نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان رهبری و همه‌پرسی‌ها را بر عهده شورای نگهبان نهاده است. این اصل، شالوده قانونی نظارت انتخاباتی در ایران را تشکیل داده و به موجب قوانین عادی، به‌ویژه قانون انتخابات و آیین‌نامه‌های اجرایی مربوط، حدود اختیارات نهادهای ناظر، وظایف بازرسان و نحوه

رسیدگی به تخلفات و شکایات انتخاباتی با جزئیات مشخص شده است (صالحی، ۱۳۹۹: ۱۰۸). وجود چارچوب‌های قانونی منسجم و دقیق در این زمینه، شرط لازم برای ایجاد یک نظام نظارتی شفاف و پاسخگو محسوب می‌شود. در سطح بین‌المللی نیز اسناد حقوق بشری، به‌ویژه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، بر اصولی چون رقابت آزاد، برابری فرصت‌ها، رأی‌گیری مخفی، شفافیت انتخاباتی و نظارت مستقل تأکید دارند (سعدون، ۲۰۱۷: ۶۶). بر اساس این اسناد، نظارت انتخاباتی باید به نحوی اعمال شود که امکان جبران حقوق تضییع شده و پیشگیری مؤثر از تقلب وجود داشته باشد (عامری، ۱۴۰۳: ۷۳). همچنین، حق اعتراض مؤثر، شفافیت اقدامات نهاد ناظر و اصل پاسخ‌گویی نهادی، از مؤلفه‌های کلیدی در ابعاد حقوقی نظارت انتخاباتی محسوب می‌شوند؛ به‌طوری‌که هر اندازه این ویژگی‌ها برجسته‌تر باشند، به همان میزان اعتماد عمومی به فرآیند انتخابات و مشروعیت نهایی نظام سیاسی افزایش خواهد یافت. بنابراین، نظارت انتخاباتی زمانی واجد کارکرد مؤثر است که در بستر یک نظام حقوقی پاسخگو، مستقل و شفاف تحقق یابد و به جای تبدیل شدن به ابزاری برای کنترل سیاسی، به سازوکاری برای تضمین عدالت انتخاباتی و تقویت حاکمیت مردم بدل گردد.

۱-۸- شیوه‌های نظارت بر انتخابات

شیوه‌های نظارت بر انتخابات طیفی متنوع از روش‌ها و الگوهای اجرایی را در بر می‌گیرد. که با وجود تفاوت‌های ساختاری و نهادی، همگی با هدف تضمین سلامت، شفافیت و عدالت در فرآیند انتخاباتی طراحی شده‌اند. این شیوه‌ها را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: نظارت رسمی نهادی و نظارت غیررسمی و مدنی. در چارچوب نظارت رسمی، نظارت توسط نهادهای قانونی و دارای صلاحیت اعمال می‌شود. این نظارت معمولاً شامل نهادهایی مانند شورای نگهبان در ایران یا کمیسیون‌های انتخاباتی مستقل در بسیاری از کشورهاست که مأموریت دارند بر تمامی مراحل انتخابات - از ثبت‌نام داوطلبان و رأی‌دهندگان، فرآیند تبلیغات، رأی‌گیری، شمارش آراء تا اعلام نتایج نهایی، نظارت کامل داشته باشند (محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۸۲). در این مدل، نهاد ناظر اغلب دارای اختیارات اجرایی، بازرسی، اعلام نظر و حتی ورود در رسیدگی به تخلفات انتخاباتی است. در نظام‌هایی که نهاد ناظر ساختاری مستقل دارد، امکان اجرای مؤثرتر نظارت، با رویکرد بی‌طرفانه‌تر، فراهم می‌شود. در مقابل، نظارت غیررسمی و مدنی توسط بازیگران غیردولتی انجام می‌شود. این نوع نظارت عمدتاً توسط ناظران مردمی، نمایندگان نامزدها، احزاب سیاسی، نهادهای مدنی و رسانه‌ها صورت می‌گیرد. گرچه این ناظران فاقد اختیارات اجرایی یا الزام‌آور هستند، اما حضور فعال آن‌ها می‌تواند نقش مهمی در افزایش شفافیت، ارتقاء پاسخ‌گویی، و کاهش احتمال تخلف و تقلب ایفا کند (طحان‌نظیف و کدخدامرادی، ۱۳۹۸: ۳۱). نظارت غیررسمی همچنین بستر مشارکت شهروندی را گسترش داده و موجب ارتقای اعتماد عمومی به نتیجه نهایی می‌گردد.

در سطح بین‌المللی نیز، یکی از شیوه‌های مورد استفاده برای ارزیابی سلامت انتخابات، دعوت از ناظران بین‌المللی و هیأت‌های بی‌طرف خارجی است. این نهادها با تکیه بر استانداردهای جهانی حقوق بشر و اصول دموکراتیک، به ارزیابی تطابق فرآیند انتخابات با معیارهای بین‌المللی می‌پردازند و می‌توانند در صورت بروز اختلاف، نقش میانجی یا داور بی‌طرف را ایفا کنند. کارآمدی و مشروعیت نظارت انتخاباتی تا حد زیادی وابسته به ترکیب و توازن میان این شیوه‌هاست؛ به‌ویژه آن‌که تلفیق نظارت رسمی مقتدر با نظارت مدنی پویا، زمینه‌ساز انتخاباتی سالم، رقابتی و مقبول از سوی جامعه خواهد بود.

۱-۹- نقش اصول قانونی در نظارت بر انتخابات

اصول قانونی، ستون فقرات نظام نظارت بر انتخابات به شمار می‌روند و چارچوبی معتبر و الزام‌آور برای تضمین مشروعیت، شفافیت و سلامت فرآیند انتخاباتی فراهم می‌سازند. این اصول، نه تنها حدود صلاحیت، وظایف و اختیارات نهادهای ناظر و مجریان انتخاباتی را به دقت مشخص می‌سازند، بلکه در ایجاد و حفظ بی‌طرفی، عدالت، برابری و پاسخ‌گویی در کلیه مراحل انتخابات نقش بنیادین دارند (حیدرپور، ۱۴۰۳: ۰۷). در نظام حقوقی ایران، جایگاه اصول قانونی در عرصه نظارت انتخاباتی، با صراحت در اصل ۹۹ قانون اساسی مورد توجه قرار گرفته است. این اصل، مسئولیت نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان و همه‌پرسی‌ها را بر عهده شورای نگهبان نهاده و از آن به عنوان ناظر عالی انتخابات یاد می‌کند. قانون‌گذار نیز در قوانین عادی، از جمله قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی و قوانین مربوط به انتخابات ریاست جمهوری و شوراها، چارچوب دقیق اختیارات و وظایف شورای نگهبان، هیأت‌های نظارت، و نهادهای اجرایی ذی‌ربط را به تفصیل ترسیم کرده است (عالی‌پور، ۱۳۹۴: ۷۵). اصول قانونی همچنین به تشریفات و ضمانت‌های رسیدگی به اعتراضات و شکایات انتخاباتی نظم و وضوح می‌بخشند؛ از جمله با پیش‌بینی مراجع صالح برای رسیدگی، تعیین مهلت‌های قانونی و رویه‌های دادرسی منصفانه. افزون بر این، این اصول نقش مهمی در تضمین حق رأی برابر، مشارکت عمومی، و دسترسی آزاد به اطلاعات انتخاباتی ایفا می‌کنند که از مهم‌ترین ارکان سلامت انتخابات محسوب می‌شوند (موسوی خوئینی، ۱۳۹۷: ۱۰۲). از این منظر، هرگونه نظارت مؤثر، مشروع و پاسخگو بر انتخابات، در گرو استقرار اصول حقوقی روشن، قابل اعمال و برخوردار از ضمانت اجرای عادلانه است. تقویت این اصول و پایبندی عملی نهادهای ناظر و اجرایی به آنها، شرط لازم برای شکل‌گیری فرآیندی انتخاباتی است که از مشروعیت حقوقی و اعتماد عمومی برخوردار باشد.

۲- نظارت انتخاباتی در سیره امام علی (ع) علیه السلام

در منظومه فکری و سیره عملی امام علی (ع)، نظارت نه امری جنبی یا ثانویه، بلکه بنیادی‌ترین رکن برای سلامت، مشروعیت و تداوم حکومت به شمار می‌رود. آن‌گونه که در نامه‌ها، خطبه‌ها و به‌ویژه در عهدنامه مالک‌اشتر آمده، امام علی (ع) با نگاهی عمیق و پیشرو، بر اهمیت کنترل، ارزیابی و پاسخ‌گویی مستمر کارگزاران و صاحبان قدرت تأکید می‌کند و نظارت را به عنوان یک اصل حاکمیتی، نه فقط از سوی حاکم بر زیردستان، بلکه از سوی مردم بر حاکمان واجب می‌شمارد (الزامی، ۱۴۰۲: ۶۵). به‌طور نمونه، در نامه‌ای به اشعث بن قیس، امام علی (ع) جایگاه حکومتی را نه برای منفعت‌طلبی فردی، بلکه امانتی الهی معرفی می‌کند و تصریح می‌فرماید: «إِنَّ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِطُعْمَةٍ وَلَكِنَّهُ فِي غُنَقِكَ أَمَانَةٌ». در این بیان، حضرت، مدیریت را مسئولیتی سنگین و پاسخ‌گو در برابر خداوند می‌داند و نه منصبی برای بهره‌برداری شخصی (کوخابی زاده و بخرد، ۱۴۰۳: ۸۵). همین نگاه مسئولیت‌محور، مبنایی برای لزوم نظارت دقیق و همه‌جانبه بر ارکان حکومت از جمله فرایندهای انتخاباتی محسوب می‌شود، چراکه هرگونه واگذاری مسئولیت بدون مراقبت، می‌تواند زمینه‌ساز فساد و بی‌عدالتی گردد.

۲-۱- اخلاق نظارت و عدالت توزیعی

در اندیشه امام علی (ع)، نظارت نه فقط یک ابزار کنترلی، بلکه امری اخلاقی و برخاسته از تعهد به عدالت است. اخلاق نظارت در دیدگاه ایشان، مبتنی بر صداقت، انصاف، مراقبت مستمر و پیشگیری از ظلم و تبعیض است. امام علی (ع) در

عهدنامه مالک‌اشتر، مالک را به گزینش ناظران عادل، درستکار و رازدار توصیه می‌کند و می‌فرماید: «ثُمَّ تَفَقَّدْ أَعْمَالَهُمْ وَابْعَثِ الْعُيُونَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ». از منظر امام، وجود ناظران امین، نه تنها برای کشف تخلفات، بلکه برای پیشگیری از فساد ضروری است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). نظارت سالم، باید با عدالت توزیعی همراه باشد، وگرنه خود می‌تواند به ابزاری برای تبعیض تبدیل شود. در این چارچوب، عدالت در توزیع بیت‌المال و مناصب حکومتی، اهمیت بنیادین دارد. چنان‌که امام در تقسیم بیت‌المال هیچ تفاوتی میان عرب و عجم یا آزاد و برده قائل نمی‌شد (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵) و در نامه ۵۳ نیز تصریح می‌کند که هر حقی باید به صاحب آن بدون کم‌وکاست برسد. در خطبه ۱۰۶، امام هشدار می‌دهد که حکام نباید خود را از نظارت و پرسش‌گری عمومی برکنار ببینند، چراکه مسئولیت آنان امانتی الهی است که جان و آبرویشان در گرو آن قرار گرفته است. در خطبه ۲۶۸ نیز تصریح می‌فرماید که حاکم نباید از افشای حق بیم داشته باشد و باید اهل حق را برای دفاع از حقیقت بسیج کند. بر این اساس، امام‌علی(ع) بر وجود پیوندی گسست‌ناپذیر میان حکومت و مردم تأکید دارد که در آن، عدالت، شفافیت و پاسخ‌گویی اصل و نظارت همگانی، شرط دوام مشروعیت به‌شمار می‌رود (برغوث‌الموسوی، ۱۴۰۲: ۴۷).

۲-۲- نظارت مردمی در حکومت علوی

از برجسته‌ترین وجوه حکمرانی امام‌علی(ع)، نقش فعال و بنیادین مردم در نظارت بر عملکرد حاکمان و کارگزاران است. امام در عهدنامه مالک‌اشتر، توصیه می‌فرماید که زمامدار باید دریچه‌های ارتباط با مردم را گشوده نگه دارد و شرایطی فراهم سازد که همه بتوانند بی‌هراس سخن بگویند، اعتراض کنند و تخلف‌ها را گوشزد نمایند: «وَاجْعَلْ لِمَنْ لَا حَاجَةَ لَهُ وَفَنَّا تُفْرِغُ لَهُ فِيهِ». امام در اینجا نه فقط از حق مردم برای مشارکت نظارتی سخن می‌گوید، بلکه این حق را به تکلیف اجتماعی و ابزار صیانت از عدالت ارتقا می‌دهد (مولانا، ۱۳۸۰: ۴۱؛ عباس، ۱۴۰۳: ۱۵). نظارت مردمی، رکن اعتمادسازی و کنترل قدرت در حکومت علوی است؛ به‌طوری‌که امکان گفت‌وگوی مستقیم مردم با والیان فراهم می‌گردد. امام حتی سفارش می‌کند که روزی در هفته برای دیدار عمومی اختصاص یابد تا همه بتوانند آزادانه شکایات خود را مطرح کنند. در نهج‌البلاغه، امام‌علی(ع) خطاب به امام‌حسن(ع) می‌فرماید: «اجْعَلِ الْمَظَاهِرَ عَلَى أَعْيُنِكَ، فَإِنَّ أَعْيُنَ النَّاسِ فِيكَ وَرِقَّةٌ وَأَمَانَةٌ» (نامه ۸)، که به روشنی مسئولیت‌پذیری در برابر نگاه مردم و اهمیت شفافیت در مدیریت را تبیین می‌کند.

۲-۳- نظارت پیشگیرانه در عهدنامه مالک‌اشتر

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های سیاسی امام‌علی(ع)، «نظارت پیشگیرانه» است که در عهدنامه مالک‌اشتر به تفصیل بیان شده است. این نظارت، صرفاً واکنشی به بحران‌ها نیست، بلکه ساختاری پویا و دائمی است که از مرحله گزینش آغاز می‌شود و تا پایان مأموریت ادامه می‌یابد. امام به مالک‌اشتر می‌فرماید: «فَاسْتَعْمِلْهُمْ اخْتِبَاراً وَ لَا تُؤْلِهِمْ مَحَابَّةً وَ أَثَرَةً...»، که دلالت بر لزوم گزینش افراد بر پایه شایستگی و نه روابط شخصی دارد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در ادامه نیز بر نظارت دائمی بر نویسندگان و مأموران اداری تأکید می‌شود: «وَ أَكْثِرْ مُرَاقَبَةَ كُتَّابِكَ...»، تا از هرگونه فساد اداری و سستی در اجرای امور پیشگیری شود (بابایی‌مراد و درویشی، ۱۴۰۳: ۱۲). امام در این سند، خواهان نظارتی فعال و فراگیر است که حتی فرصت اعتراض و بیان انتقاد را به ساده‌ترین اقشار جامعه بدهد. بر این اساس، توصیه می‌فرماید: «وَاجْعَلْ لِمَنْ شَكَأَ إِلَيْكَ وَجْهًا تَسْمَعُ فِيهِ إِلَيْهِ». که نشان از تمایل امام به نهادی‌سازی مشارکت عمومی در اصلاح قدرت دارد (زارع، ۱۳۹۵: ۱۰۲؛ حسن‌زاده، ۱۳۹۸: ۶۵). در این راستا، هرگونه نصب بر پایه روابط خویشاوندی یا توصیه‌های صاحبان نفوذ، به‌شدت نکوهش

می‌شود. امام هشدار می‌دهد که عدول از اصل شایسته‌سالاری، اولین پله در سقوط عدالت است (ایازی، ۱۳۹۶: ۱۲۱). در نتیجه، نظارت پیشگیرانه نه تنها نظام‌مند و حکیمانه، بلکه برخاسته از شناخت عمیق امام نسبت به آسیب‌های قدرت و روان‌شناسی مدیریتی است.

۳-تأثیر نظارت انتخاباتی در تحقق عدالت اجتماعی

در منظومه عدالت اجتماعی، نظارت انتخاباتی صرفاً یک سازوکار فنی و اداری نیست، بلکه ابزاری بنیادین برای بازآرایی مناسبات قدرت و تضمین فرصت‌های برابر در عرصه سیاست به شمار می‌رود (گرچی‌پور، ۱۴۰۳: ۸۵). این نظارت، همان وزنه تعادل بخشی است که ترازوی عدالت را در میدان رقابت سیاسی به سود مردم نگاه می‌دارد؛ به‌ویژه در جوامعی که مشروعیت سیاسی را از رأی و اراده عمومی می‌گیرند (رسولی و بزرگمهری، ۱۴۰۱: ۹۶). هرچا انتخاباتی آزادانه و برابر با نظارت مؤثر همراه شود، حق انتخاب‌شدن و انتخاب‌کردن برای گروه‌های مختلف جامعه، به‌ویژه اقشار حاشیه‌نشین، زنان و اقلیت‌ها، از حالت نمادین به یک واقعیت دست‌یافتنی تبدیل می‌شود. در چنین شرایطی، رانت، تقلب، حذف سیستماتیک و تصمیم‌سازی‌های محفلی به حاشیه می‌رود و مشارکت سیاسی گسترده‌تر و منصفانه‌تری شکل می‌گیرد. این فرآیند، عدالت اجتماعی را در قالب توزیع منصفانه قدرت سیاسی و تضمین نقش‌آفرینی واقعی همه اقشار جامعه، عینیت می‌بخشد (دبلیوایز، ۱۳۹۵: ۵۴).

۳-۱-پیشگیری از فساد انتخاباتی

پیشگیری از فساد در عرصه انتخابات، نه یک اقدام واکنشی یا موقتی، بلکه یک بنیان راهبردی برای حفظ عدالت اجتماعی و سلامت ساختار سیاسی تلقی می‌شود (منصور، ۲۰۱۹: ۶۹). نظارت کارآمد بر انتخابات، فرآیند انتخاب را از فضای تاریک و محفلی خارج کرده و آن را به بستری شفاف و پاسخ‌گو تبدیل می‌کند. حضور ناظران مستقل، شفافیت در مراحل ثبت‌نام، رأی‌گیری و شمارش آرا، و انتشار بدون سانسور اطلاعات انتخاباتی از جمله ابزارهایی هستند که زمینه فساد، تبانی، خرید رأی یا مهندسی نتایج را به شدت کاهش می‌دهند (مرادی، ۱۴۰۱: ۶۵). این نظارت، با محدود کردن امکان تقلب و سوءاستفاده، به‌طور مستقیم به تحقق عدالت اجتماعی یاری می‌رساند؛ چرا که فساد انتخاباتی همواره به زیان اقشار محروم و گروه‌های فاقد رانت و قدرت انجامیده است (الهنی، ۲۰۲۱: ۱۶۹). در نقطه مقابل، وقتی نظارت به شکل ساختاری و مستقل عمل کند، گروه‌های کمتر برخوردار نیز می‌توانند در رقابت سیاسی حضور واقعی داشته باشند و عدالت در توزیع قدرت تحقق یابد.

۳-۲-کاهش شکاف طبقاتی

نظارت انتخاباتی مؤثر، با بازکردن میدان رقابت سیاسی برای همه اقشار جامعه، زمینه‌ساز کاهش شکاف‌های طبقاتی است. تحقق عدالت اجتماعی، زمانی ممکن می‌شود که امکان دستیابی به مناصب تصمیم‌ساز برای همگان وجود داشته باشد و طبقات فرودست نیز از فرصت تأثیرگذاری سیاسی برخوردار شوند. در چنین بستری، احتمال بازتولید قدرت در حلقه‌های خاص و برخوردار، تضعیف می‌شود (الديمقراطي الوطن، ۲۰۰۵: ۴۷). نظارت کارآمد، ورود اقلیت‌ها و طبقات کمتر برخوردار به ساختار قدرت را تسهیل می‌کند و از تثبیت مناصب در اختیار طبقات مرفه جلوگیری به عمل می‌آورد (سلیمانی، ۱۳۹۹: ۵۴). در سطح کلان، حضور نمایندگان متنوع اجتماعی در نهادهای تصمیم‌گیر، به اصلاح سیاست‌های اقتصادی،

آموزشی و رفاهی منجر می‌شود. در نتیجه، منابع و فرصت‌ها به صورت عادلانه‌تری توزیع می‌گردند و شکاف‌های طبقاتی به تدریج کاهش می‌یابد (علاوی، ۲۰۲۲: ۱۴). این روند، ضمن تقویت انسجام اجتماعی، مشارکت سیاسی طبقات محروم را نیز افزایش می‌دهد و زمینه‌ساز شکل‌گیری دولتی پاسخگو و متعهد به رفع نابرابری‌ها خواهد شد. در چنین شرایطی، عدالت اجتماعی نه تنها به عنوان یک آرمان، بلکه به عنوان یک واقعیت عینی در ساختار حکمرانی تحقق می‌یابد.

۳-۳- تقویت شایسته سالاری

در نظام‌های سیاسی کارآمد، شایسته‌سالاری زمانی محقق می‌شود که نظارت انتخاباتی فراتر از یک فرآیند صوری عمل کرده و به ابزاری مؤثر برای غربالگری افراد نالایق و فاقد صلاحیت تبدیل گردد. در این چارچوب، نظارت به عنوان یک سازوکار کلیدی، تضمین می‌کند که تنها افراد برخوردار از صلاحیت‌های علمی، اخلاقی و مدیریتی به عرصه تصمیم‌سازی راه یابند (موسوی و شریعت، ۱۳۹۶: ۱۵۴). نظارت مؤثر مستلزم معیارهای روشن و سازوکارهای شفاف برای بررسی پیشنهادی، تخصص، و صلاحیت‌های داوطلبان است. این نظارت، با اتکا به ارزیابی بی‌طرفانه، مانع از ورود افرادی می‌شود که صرفاً بر پایه روابط شخصی، منافع حزبی، قومیت‌گرایی یا قدرت اقتصادی وارد رقابت‌های انتخاباتی شده‌اند (کاظم‌جبر، ۲۰۱۹: ۳۳). به این ترتیب، انتخاب نمایندگان و مدیران نه بر اساس نفوذ، بلکه بر پایه توانایی واقعی و کارآمدی حرفه‌ای صورت می‌گیرد. همچنین، ایجاد بانک‌های اطلاعاتی دقیق، سازوکارهای راستی‌آزمایی مستقل، و امکان نظارت همگانی بر فرآیند تأیید صلاحیت‌ها، از جمله ابزارهایی هستند که می‌توانند زمینه تحقق شایسته‌سالاری را تقویت کنند. در نتیجه، ساختار حکمرانی از افراد نخبه و مسئولیت‌پذیر شکل می‌گیرد، اعتماد عمومی نسبت به نظام انتخاباتی افزایش می‌یابد، و مشروعیت سیاسی بر پایه شفافیت و انصاف مستحکم می‌گردد.

۴- مدل نظارت‌علوی برای انتخابات معاصر

الگوی نظارت‌علوی، برگرفته از آموزه‌های امام‌علی (ع) و فقه سیاسی اسلامی، بر شفافیت، پاسخ‌گویی و مشارکت عمومی استوار است. در این مدل، شرط نصب و بقای مسئولان، شایستگی، امانت‌داری و توان پاسخ‌گویی به افکار عمومی است؛ امری که در عهدنامه مالک‌اشتر به‌ویژه در توصیه به گزینش ناظران امین و توانمند مورد تأکید قرار گرفته است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). اصل «نظارت اهل خبره و عدول» نیز از دیدگاه فقهی، تضمین‌کننده سلامت حکمرانی است (رجایی و شبانی، ۱۴۰۲: ۲۵). نظارت در این مدل ترکیبی از نظارت نخبگان و نظارت مردمی است که با اتکا به اصل «امر به معروف و نهی از منکر» ساختاری انعطاف‌پذیر و چندلایه می‌سازد. چنین ساختاری می‌تواند در قالب شوراهای، نهادهای مدنی یا آزادی نقد و رسانه، از سلامت انتخابات صیانت کند (بهرام‌عزیز، ۲۰۲۲: ۱۰۵). این الگو، با پشتوانه فقه‌الاجتماع شیعی، فراتر از کنترل صوری، بستری برای رقابت آزاد، گردش شفاف اطلاعات و پیگیری تخلفات انتخاباتی فراهم می‌سازد.

۴-۱- ویژگی‌های مدل نظارت‌علوی

ویژگی‌های نظارت‌علوی با الهام از سیره و اندیشه سیاسی امام‌علی (ع)، به‌ویژه در نهج‌البلاغه و عهدنامه مالک‌اشتر، دارای ابعاد گوناگون اخلاقی، سیاسی، حقوقی و مدیریتی است (حاجیان و مختاری، ۱۴۰۳: ۷۵). امام‌علی (ع) در عهدنامه مالک‌اشتر و خطبه‌های نهج‌البلاغه، بر منع انتصاب خویشاوندان و ارزیابی مستمر عملکرد مسئولان تأکید دارد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳؛ خطبه ۲۱۶). این مدل بر نظارت هم‌زمان نخبگان و مردم تأکید دارد و ناظران باید مستقل، شجاع و حقیقت‌گو

باشند. مردم نیز در برابر فساد و ناکارآمدی، نه فقط حق بلکه تکلیف دارند واکنش نشان دهند (فقیه‌ایمانی، ۱۴۰۰: ۲۲۱). این ویژگی‌ها را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۴-۱-۱- مشارکت مردم

در منظومه فکری امام‌علی(ع) و فقه سیاسی اسلامی، مشارکت مردم نه حرکتی نمادین بلکه ستون اصلی سلامت انتخابات است. امام‌علی(ع) در عهدنامه مالک‌اشتر، بهترین ابزار پیشگیری از فساد را گشودن درهای نقد و نظارت همگانی و گریز از حصر حکومت در دایره نخبگان و اطرافیان می‌داند (طهماسبی‌بلداجی، ۱۴۰۳: ۶۵). مردم باید نسبت به امور حکمرانی آگاه، نقاد و مطالبه‌گر باشند تا هیچ تصمیم مهمی بدون داوری عمومی نهایی نشود (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). از منظر فقه اسلامی، مشارکت مردمی مبتنی بر اصل امر به معروف و نهی از منکر و نفی حریم مستثنی برای صاحبان قدرت است؛ یعنی مردم وظیفه شرعی دارند با اعلام، افشا و اعتراض از خیر عمومی و عدالت دفاع کنند (بی‌نا، ۱۳۸۰: ۳۳). این نظریه با اصول جمهوریت، آزادی بیان و تقدم حق جامعه بر خواسته فردی همراه است؛ هر شهروند مسئول است کوچک‌ترین شبهه در انتخاب یا رفتار مسئولان را پیگیری کند.

۴-۱-۲- نظارت عادلانه

از دیدگاه امام‌علی(ع) و فقه سیاسی اسلامی، نظارت عادلانه هسته اصلی نظام انتخاباتی سالم و مشروع است که مشروعیت خود را از عدالت و انصاف می‌گیرد (دلشادتهرانی، ۱۳۸۹: ۷۳). عهدنامه مالک‌اشتر بر برخورد برابر با همه جریان‌ها بدون هیچ امتیاز ویژه‌ای تأکید دارد و ملاک داوری را صرفاً شایستگی، صلاحیت و سلامت اخلاقی می‌داند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). این دیدگاه ریشه در اصل عدل دارد که رعایت بی‌طرفی، حق الناس و پرهیز از تبعیض را لازم می‌داند. در عمل، نظارت عادلانه به معنای شفافیت، پاسخگویی و پایبندی به قواعد شرعی و عقلانی در تمام مراحل انتخابات است. ناظران باید از هرگونه گرایش باندی یا گروهی دور باشند و استقلال رأی و بی‌طرفی آنها معیار سلامت فرآیند است (بای و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۲). شهادت خلاف واقع ناظر نه خطای فردی، بلکه خیانت به امانت جمعی است. نظارت عدالت‌محور تنها ضامن سلامت و شفافیت انتخابات است و هیچ قدرتی حق ندارد به بهانه امنیت یا مصالح پنهانی دامنه آن را محدود کند.

۴-۱-۳- شایسته سالاری

در نگاه امام‌علی(ع) و چارچوب فقه سیاسی شیعه، شایسته‌سالاری نه فقط یک آرمان اخلاقی، بلکه بنیانی قطعی برای مشروعیت و سلامت فرآیند انتخابات و حکومت محسوب می‌شود. ایشان در عهدنامه مالک‌اشتر و نامه‌های سیاست‌گذارانه خویش بارها تصریح می‌کند که انتخاب و نصب افراد باید صرفاً بر پایه معیارهایی چون دیانت، امانت‌داری، توانمندی مدیریتی، سلامت اخلاقی و اجتماعی صورت گیرد و هیچ قرابتی اعم از نسب، طبقه یا پیوندهای خاص، نباید در گزینش مدیران دخیل باشد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). این معیارها در فقه اسلامی نیز به عنوان شروط انتخاب مسئولان و کارگزاران در قالب وظیفه‌شناسی، عدالت، تخصص و کاردانی مورد تأکید قرار گرفته است و تمامی مراجع فقهی، حتی در شیوه گزینش ناظر یا نهاد نظارتی، به پیشینه، قابلیت و استقلال داوطلب اهمیت می‌دهند (حنظل‌البورغیف، ۱۴۰۱: ۸۹). در ساختار نظارت‌علوی، پیاده‌سازی شایسته‌سالاری در انتخابات معاصر مستلزم آن است که نظام ارزیابی ناظران و مسئولان انتخاباتی

بر مبنای ضوابط عینی و قابل سنجش باشد؛ یعنی گروه‌های ناظر باید ترکیبی از متخصصان خوشنام و افراد متخلق به عدالت و استقلال رأی باشند و این موضوع بایستی از گزینش تا دوام مسئولیت به صورت شفاف تحت نظارت مردمی قرار گیرد (خان‌محمدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۶۳). اگر این اصل نهادینه شود، جمهوریت و عدالت به شکلی حقیقی به منصف ظهور می‌رسد و امکان نفوذ مناسبات رانتی و انتخاب‌های مبتنی بر ذوق و علاقه شخصی یا سیاسی عملاً از میان برداشته می‌شود؛ الگویی که امام‌علی(ع) در تمام ارکان نظام حکمرانی به‌ویژه در عزل و نصب کارگزاران و اصل پاسخگویی، آن را دنبال نمود.

۴-۱-۴- نظارت مستمر

در اندیشه امام‌علی(ع) و فقه سیاسی اسلامی، نظارت مستمر نه یک اقدام موسمی یا واکنش مقطعی، بلکه ساختاری پایدار و برخاسته از ضرورت مراقبت همیشگی بر عملکرد مسئولان و تمامی ارکان حکومت است. آنچه امام‌علی(ع) در عهدنامه مالک‌اشتر بر آن تأکید می‌کند، نگه‌داشتن نخ کنترل بر عملکرد کارگزاران و مسئولان در تمام طول دوران خدمت است؛ بدین مفهوم که عزل و نصب، نه به معنای اعطای چک سفید امضا به منتخب، بلکه سرآغاز مراقبت و پاسخ‌خواهی دائمی است (خسروی، ۱۳۹۱: ۵۹). ایشان نظام بازرسی پویایی را ترسیم نموده‌اند که بر بنیاد «چشم‌های پنهان» یا بازرسان مخفی، روند امور و رفتار صاحبان‌منصب را بی‌وقفه و بدون اطلاع قبلی نظارت نماید، به صورتی که حتی کارگزاران عالی‌رتبه همواره باید آماده پاسخگویی نسبت به تصمیم‌ها و عملکرد خود باشند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). فقه اسلامی نیز این اصل را به وضوح صورت‌بندی نموده و حق نقد و پرسشگری مستمر را هم برای نهادهای ناظر رسمی و هم برای مردم تثبیت می‌کند. اقتضای چنین مدلی در انتخابات معاصر این است که فرآیند داوری، تایید، رسیدگی به شکایات و بازبینی دائمی باقی مانده و هیچ مرحله‌ای از ثبت نام داوطلبان تا نتایج نهایی و حتی پس از تصدی مسئولیت از دایره ارزیابی و پایش مداوم بیرون نمی‌ماند. بر این اساس، نظارت مستمر ابزاری است برای پیشگیری از تخلفات تدریجی و حفظ سلامت سازوکار قدرت؛ سازوکاری که همانند نگاهبان بی‌خواب، شبانه‌روز و فارغ از ملاحظات جناحی و منافع فردی، ضامن عدالت و امنیت انتخابات و معیار سلامت اداره امور کشور خواهد بود.

۴-۱-۵- عدم انحصار قدرت

عدم انحصار قدرت، در الگوی نظارت‌علوی و آموزه‌های فقهی سیاسی امام‌علی(ع)، نه یک توصیه فرعی بلکه ستون خیمه سلامت و مشروعیت انتخابات و حکومت است. امام‌علی(ع) در عهدنامه مالک‌اشتر و نامه‌های حکومتی حتی برای نزدیک‌ترین یاران خود نیز حق ویژه‌ای قائل نبود و بارها هشدار داد که هیچ حلقه بسته‌ای از قدرت نباید شکل بگیرد و جایگاهی برای موروثی شدن یا انتصاب‌های ناشی از رابطه و قبیله فراهم نشود؛ بلکه مبنای همه مسئولیت‌ها و مقامات، شایستگی، امانت‌داری و رضای عمومی می‌باشد. در همین چارچوب، فقه شیعه به روشنی اصل «تکثر نظارت» و ضرورت توزیع مکانیزم‌های کنترلی را مطرح می‌نماید؛ بدین ترتیب که هیچ فرد یا نهادی نمی‌تواند حلقه نظارت را منحصر به خود یا گروه خاصی بداند و شبکه‌ای از حلقه‌های ناظر رسمی و مردمی باید هر تصمیم و فرآیند انتخاباتی را قابل نقد، اصلاح و بازبینی نماید (دادخواه و همکاران، ۱۴۰۳: ۳۷۶). در گستره فقه سیاسی، راهبرد اجتهادی نیز بر منع تمرکز اقتدار تأکید دارد و حق مشارکت و نظارت عمومی را به مثابه وظیفه شهروندی و تکلیف الهی گره زده است. امام‌علی(ع) در خطبه‌ها و نامه‌های حیاتی، نه فقط با زبان هشدار بلکه با نهادینه‌سازی شور و مشورت، اصل چرخش مدیران و محاسبه‌پذیری دائمی

صاحبان قدرت را الزامی می‌داند (داودی، ۱۴۰۴: ۱۵). چنین مدلی، ریشه فساد را خشک می‌کند و راه نفوذ طبقه ممتاز یا حلقه بسته قدرت را می‌بندد، به این معنا که همه آحاد جامعه حق دارند بر فرآیند انتخابات و حتی بر عملکرد خود ناظران نیز نظارت جمعی داشته باشند. در فقه معاصر، وظیفه حکمرانی و نظارت نه یک عمل اقتداری و یک‌سویه، که یک کنش جمعی، پیوسته و گره‌خورده به اصل نفی استیلای گروه یا فرد است.

۴-۱-۶- پاسخگویی

پاسخگویی به منزله یک رکن اساسی مدل نظارت‌علوی، از بنیادهای اندیشه سیاسی امام‌علی (ع) برمی‌خیزد و در بستر فقه اسلامی جایگاهی قطعی و غیرقابل چشم‌پوشی دارد (کلانتری و نوری، ۱۳۹۶: ۸۳). در عهدنامه مالک‌اشتر، امام‌علی (ع) به صراحت، حاکمان و مسئولان را موظف می‌داند همواره آماده شنیدن نقدها، پذیرش اعتراض‌ها و پاسخ به پرسشگری عمومی باشند؛ به‌طوری که صدای مردم و شکایات‌شان نه تنها مهجور نماند، بلکه جزو اصلی‌ترین ملاک‌های سنجش سلامت زمامداری محسوب شود. این رویکرد، انتخاب و انتصاب کارگزاران را به حلقه‌ای پیوسته از بررسی، پرسشگری و پاسخ‌خواهی تبدیل می‌کند؛ به‌نحوی که هیچ تصمیم و عملکردی از داوری مردم و نظارت نهادهای مستقل مصون نمی‌ماند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). رویکرد فقهی نیز بر این اصل پافشاری دارد که پاسخگویی مسئولان امری تشریفاتی نیست، بلکه یک تکلیف دینی و اجتماعی است که حتی پس از پایان مأموریت نیز استمرار می‌یابد. فقه امامیه مفهوم «مسئولیت در برابر مردم» و «وجوب شفاف‌سازی عملکرد متولیان امور عمومی» را ذیل اصل عدالت و رعایت حق الناس تبیین می‌کند و از منتخبین و ناظران می‌خواهد در جمیع مراحل، اقدامات خود را مستند، قابل بازبینی و قابل پرسش نگه دارند، تا برای هیچ کسی حاشیه امنی از عدم حساب‌کشی فراهم نشود (القرشی، ۲۰۱۵: ۷۴). این مدل اگر به‌درستی در انتخابات معاصر عملیاتی گردد، سازوکار مسئولیت‌پذیری و گردش آزاد اطلاعات چنان تقویت می‌شود که جامعه می‌تواند همواره از شفافیت، سلامت و کارآمدی قدرت اطمینان حاصل نماید.

۴-۲- تطبیق مدل نظارت‌علوی با الگوهای امروزی

مدل نظارت‌علوی، که برگرفته از سیره و آموزه‌های امام‌علی (ع) و به ویژه عهدنامه مالک‌اشتر است، بر مبنای اصولی همچون شفافیت اخلاقی، عدالت محوری نهادی و پاسخگویی مستمر استوار است. امام‌علی (ع) با تأکید بر تعادل میان حق و عدالت در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه، نظارت را نه صرفاً یک وظیفه تشریفاتی بلکه فرآیندی پویا و مستمر می‌داند که رابطه میان حاکم و مردم را به طور مداوم بازتعریف و تعدیل می‌کند (جلیلی، ۱۴۰۳: ۷۸). این مدل به گشاده‌رویی نسبت به انتقادات، ضرورت نظارت همیشگی بر کارگزاران و استفاده هم‌زمان از کارشناسان و مشارکت مردمی توجه ویژه دارد. به همین دلیل، نظارت‌علوی هم شامل کنترل رسمی و هم جایگاه برجسته‌ای برای افکار عمومی و مشارکت اجتماعی است و بر حذف انحصار قدرت و جریان آزاد اطلاعات تأکید دارد (مشرف‌جوادی و ابوطالبی، ۱۳۹۰: ۲۴). در مقابل، نظام نظارت انتخاباتی معاصر با اتکا به ساختارهای نهادی حقوقی و سازمانی مشخص، مانند شوراهای نظارت، هیئت‌های اجرایی و ناظران بین‌المللی، اهدافی مشابه برای تضمین سلامت انتخابات، برابری فرصت‌ها و پاسخگویی مسئولان دنبال می‌کند. اما تفاوت اصلی در میزان دخالت مستقیم مردم و استقلال نهادهای ناظر است. در نظام‌های امروزی، ضمانت‌های اجرایی عمدتاً در چارچوب قوانین و ساختارهای دولتی تعریف شده و مشارکت مردمی معمولاً به صورت غیرمستقیم و در قالب نهادهای مدنی محدود می‌ماند (جعفر، ۲۰۲۰: ۱۲۴). هرچند ضوابط مدرن با تأکید بر شفافیت، حق شکایت و داوری

رسمی، سازوکاری حقوقی و قابل پیگیری ایجاد کرده‌اند، اما چالش‌هایی نظیر نفوذ گروه‌های ذی‌نفوذ، پیچیدگی بوروکراسی و فاصله ساختاری میان حکومت و مردم همچنان به چشم می‌خورد (المصری، ۲۰۲۲: ۲۶۳). در مجموع، مدل نظارت علوی به واسطه اخلاق محوری، حضور فعال و گسترده مردم در تمامی مراحل و ترکیب نظارت تخصصی و مردمی، مزیتی متمایز نسبت به بسیاری از سیستم‌های نظارت انتخاباتی معاصر دارد. در عین حال، مدل‌های امروزی با قواعد حقوقی صریح، پاسخگویی نهادی مشخص و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، زمینه‌ای برای ارزیابی دقیق‌تر و تطبیق نظارت با شرایط متنوع سیاسی فراهم می‌آورند. تلفیق این دو رویکرد، با ادغام شفافیت اخلاقی، مسئولیت جمعی و الزامات حقوقی، می‌تواند مسیر تحقق یک سامانه نظارت انتخاباتی کارآمد، شفاف و پاسخگو را هموار سازد.

۵- نتیجه گیری

نگاهی ژرف به آموزه‌های نهج البلاغه و تجربه حکمرانی امام علی (ع)، خطوط الگوی نظارت علوی را فراتر از قید و بندهای فرمال و اداری ترسیم می‌کند. نظارتی که حضرت علی (ع) ایجاد نمودند، تنها در قامت بازرس و کارگزار رسمی متوقف نمی‌ماند؛ بلکه جان‌مایه‌اش پیوند اخلاق جمعی، مشارکت آگاهانه مردم و سلامت واقعی قدرت است. آنجا که امام علی (ع) باب‌های حکومت را به روی نقد مردمان می‌گشاید و حتی کارگزارانش را ملزم به تحمل و رفع خطا و انتقاد می‌کند، اساساً داوری عمومی و شفافیت مستمر را جوهر مشروعیت سیاسی قرار می‌دهد. در همین بستر، الگوی نظارت علوی از صافی عدالت توزیعی و برابری فرصت‌ها عبور می‌کند و به جامعه‌ای نظر دارد که هیچ بسته قدرتی بیرون از داوری و شراکت عمومی نماند و چرخه بی‌پایان پاسخگویی در قلب مدیریت جاری باشد. از سوی دیگر، مروری بر ابعاد حقوقی و ساختاری نظارت انتخاباتی مدرن نشان می‌دهد که هرچند ابزارهایی مانند شوراهای کمیسیون‌ها و فناوری‌های رصدگر به سلامت انتخابات و کنترل تخلفات یاری می‌رساند، اما روح عدالت و مشارکت مردم گاه در لایه‌های از پیش تعیین‌شده حقوقی گم می‌شود. آنچه در نگاه علوی مغفول نمی‌ماند و هنوز برای بسیاری از نهادهای معاصر درس‌آموز است، نقش پیشگیرانه و اصلاح‌گر نظارت است؛ تأکید مکرر امام بر آزمون بی‌طرفانه شایستگان، منظومه شفافیت در چرخه انتصاب و عزل، و دعوت به رسوخ اخلاق و تقوا در جزئی‌ترین لایه‌های مدیریت، همه سازوکاری واحد برای خشکاندن بذر فساد و تبعیض حتی پیش از آنکه رخ دهد، رقم می‌زند. در نهایت جمع‌بندی این بحث روشن می‌کند که پیوند اصول نظارت علوی با ابزارها و تشریفات حقوقی امروز، تنها راه تحقق جامعه‌ای است که در آن انتخابات نه صحنه‌ای برای بازتولید قدرت، بلکه بستری برای اجرای عدالت، مشارکت واقعی مردم و استحکام سرمایه اجتماعی باشد. این مدل تلفیقی، هم از ژرفای میراث اسلامی سزاواری، شفافیت و پاسخگویی را برمی‌گیرد. و هم ظرفیت تطبیق‌پذیری با ساختارهای مدنی و حقوقی معاصر دارد؛ پس دستیابی به عدالت اجتماعی، صرفاً وعده‌ای نظری نمی‌ماند، بلکه در قالب کنشها و راهبردهای عینی، به نظام انتخاباتی و ساختار قدرت قابل رؤیت می‌باشد.

منابع

- اسپیکل، هربرت (۱۳۹۴). **جامعه‌شناسی کنترل اجتماعی**. تهران، انتشارات سمت.
- الزاملی، باقر نوماس جفات (۱۴۰۲). **شرایط قضایی در نهج البلاغه و حقوق عراق**. به راهنمایی دکتر سید حسین خاتمی سبزواری، دانشگاه ادیان و مذاهب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق عمومی.
- ایازی، عبدالکریم (۱۳۹۶). **احکام و اصول روابط حاکم و مردم در نهج البلاغه**. تهران، نشر نی.
- بابایی مراد، بهناز؛ درویشی، زینب (۱۴۰۳). مطالعه ابعاد و مولفه های حقوق شهروندی در نهج البلاغه، **سیاست پژوهی اسلامی ایرانی**، شماره ۳، صص ۲۵-۰۱.
- بای، عبدالرضا؛ طاهری، محسن؛ آبسالان، عباس (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی تنوع عملکرد کشورها در خصوص فرآیند نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری در ایران و سایر کشورها، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، شماره ۲۷، صص ۱۳۹-۱۵۷.
- برغوث الموسوی، عدنان شریف (۱۴۰۲). **وظایف دولت؛ بررسی تطبیقی قانون اساسی عراق و نهج البلاغه**. به راهنمایی دکتر آرین قاسمی، دانشگاه ادیان و مذاهب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق عمومی.
- بی‌نا (۱۳۸۰). عدل و عدالت در سخنان حضرت علی علیه السلام. **نشریه پاسدار اسلام**، شماره ۲۳۱ و ۲۳۲، صص ۴۵-۰۱.
- تقی‌زاده، جواد؛ کریم‌زاده شریف آباد، طیبه (۱۳۹۲). اصل برابری و نظارت قانونی بر اجرای انتخابات نهادهای سیاسی. **فصلنامه مطالعات حقوقی**، شماره ۵، صص ۹۹-۱۲۸.
- جلیلی، زهرا (۱۴۰۳). استعاره جهتی در نهج البلاغه؛ مطالعه موردی، حکمت‌ها. **پژوهش‌های قرآن و حدیث**، شماره ۱، صص ۵۸-۹۸.
- حاجیان، مرتضی؛ مختاری، محمد (۱۴۰۳). طراحی الگوی روش نظارت و کنترل کارکنان از دیدگاه نهج البلاغه. **مدیریت اسلامی**، سال ۳۲، صص ۶۹-۸۰.
- حسن‌زاده، غلامرضا (۱۳۹۸). ساختار نظارت و پیشگیری از فساد اداری در بستر نهج البلاغه. **پژوهشنامه فرهنگ و اندیشه اسلامی**، شماره ۹، صص ۶۳-۶۹.
- حنظل البورغیف، عمار عبدالرحمن (۱۴۰۱). **حقوق بشر، بررسی تطبیقی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه و قانون عراق**. به راهنمایی دکتر حسین عنذلیب، دانشگاه ادیان و مذاهب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق عمومی.
- حیدرپور، جعفر (۱۴۰۳). واکاوی فقهی-حقوقی مفهوم «عدالت سیاسی در انتخابات» از دیدگاه اسلام. **پنجمین همایش ملی فقه، حقوق و علوم اسلامی**، صص ۱۵-۰۱.
- خان‌محمدی، کریم؛ حسینی، فاطمه‌سادات؛ روشن، حسن (۱۴۰۳). حمایت اجتماعی از منظر نهج البلاغه، یک مطالعه کیفی. **اسلام و مطالعات اجتماعی**، شماره ۴۶، صص ۲۵۷-۲۷۹.
- خسروی، جواد (۱۳۹۱). **بررسی مفهوم شهروندی در نامه‌های نهج البلاغه**. به راهنمایی سیدسعید وصالی، دانشگاه علامه طباطبائی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق.
- دادخواه، مهرناز؛ اکبری، طیبه‌راد؛ قاسمی، محمد (۱۴۰۳). عمل نیک و اهمیت آن در نهج البلاغه. **پژوهش‌های اخلاقی**، شماره ۱۴، صص ۳۶۵-۳۹۰.
- داودی، مهدی (۱۴۰۴). تحلیل نقش امام علی (ع) در شکل‌گیری عدالت سیاسی در صدر اسلام. **چهارمین همایش ملی ایده‌های کاربردی در علوم تربیتی، روانشناسی و مطالعات فرهنگی**، فاقد شماره، صص ۳۶-۰۱.
- دلیویز، تام (۱۳۹۵). **دموکراسی و انتخابات آزاد**. ترجمه سوسن فرخ‌نیا، تهران، نشر معیار علم.

- دلشاد نهرانی، مصطفی (۱۳۸۹). حقوق و عدالت در نهج البلاغه. **پژوهش های نهج البلاغه**، شماره ۲۹، صص ۶۷-۹۱.
- رجایی، زهرا؛ شبانی، محمد (۱۴۰۲). واکاوی برخی بایسته های مدیریت و حکمرانی اسلامی در سیمای نامه ۵۳ نهج البلاغه. **حکمرانی و توسعه**، شماره ۱، صص ۱۴-۳۰.
- رسولی، نوید؛ بزرگمهری، مجید (۱۴۰۱). ارزیابی استقلال مرجع اصلی نظارت بر انتخابات در جمهوری اسلامی ایران. **فصلنامه سیاست**، شماره ۵۲، صص ۸۸-۱۰۹.
- زارع، حمیدرضا (۱۳۹۵). الگوی نظارت اسلامی، با تکیه بر عهدنامه مالک اشتر. **فصلنامه علوم اسلامی**، شماره ۳، صص ۱۰۲-۱۰۸.
- سلیمانی، مصطفی (۱۳۹۹). نظارت انتخاباتی و عدالت اجتماعی. **فصلنامه اندیشه حقوق عمومی**، شماره ۲۴، صص ۳۳-۶۹.
- شیروانی شیر، علی؛ ذاکری، مختار (۱۴۰۳). شناسایی و تبیین مؤلفه های هویت ساز انسان از منظر نهج البلاغه. **پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی**، شماره ۶۳، صص ۷۴-۹۹.
- صالحی، سمیه (۱۳۹۹). نقش رسانه ها در نظارت اجتماعی. **مجله مطالعات رسانه**، شماره ۶، صص ۹۹-۱۲۶.
- طحان نظیف، هادی؛ کدخدامرادی، کمال (۱۳۹۸). آسیب شناسی نظام حقوقی حاکم بر فرایندهای نظارت بر انتخابات مجلس شورای اسلامی در پرتو سیاست های کلی انتخابات. **فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران**، شماره ۴۹، صص ۲۵-۴۶.
- طهماسبی بلداجی، اصغر (۱۴۰۳). رهاوردهای صلح مطلوب در نهج البلاغه و گفتمان سازی آن در عصر حاضر. **دین پژوهی و کارآمدی**، شماره سوم، صص ۵۵-۸۰.
- عالی پور، حسن (۱۳۹۴). نظام حقوقی انتخابات و حق انتخاب در جمهوری اسلامی ایران. **فصلنامه مطالعات راهبردی**، شماره ۶۹، صص ۶۳-۸۸.
- عامری، زهرا (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی حقوق انتخاباتی بیگانگان در پرتو اسناد بین المللی و قوانین داخلی (با نگاهی به حقوق ایران). **مجله حقوق عمومی تطبیقی**، شماره ۱، صص ۶۸-۹۱.
- عباس، اختر (۱۴۰۳). موانع رفتاری پیشرفت اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه. **مطالعات حدیث پژوهی**، شماره ۱۷، صص ۹۹-۱۳۶.
- علی علی، حسن محمد (۱۴۰۲). **نظارت بین المللی بر انتخابات و انطباق آن با اصول حقوق عمومی**. به راهنمایی حسین زروندی، دانشگاه ادیان و مذاهب، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق عمومی.
- فقیه ایمانی، احمد (۱۴۰۰). بازخوانی مفهوم نظارت مردمی و شورای نخبگان در فقه و سیاست علوی. **اندیشه دینی معاصر**، شماره ۳۲، صص ۲۱۴-۲۳۹.
- فیضی، حمیدرضا (۱۳۹۸). نظارت اجتماعی و نقش آن در توسعه پایدار. **نشریه علوم اجتماعی**، شماره ۱۴۰، صص ۶۰-۸۹.
- قرآن کریم
- کلانتری، کیومرث؛ نوری، فاطمه (۱۳۹۶). عدالت محاسبه گر در نهج البلاغه. **پژوهشنامه نهج البلاغه**، شماره ۱۸، صص ۷۷-۹۷.
- کوخایی زاده، کریم؛ بخرد، مصطفی (۱۴۰۳). انتخابات و استعاره ای امانت در آموزه های نهج البلاغه. **بنیاد بین المللی نهج البلاغه**، شماره ۸۰، صص ۷۷-۹۹.
- گرجی پور، حسین (۱۴۰۳). واکاوی اصلاح رفتارهای انحرافی در سازمان براساس آموزه های نهج البلاغه. **مطالعات دین، معنویت و مدیریت**، شماره ۲۰، صص ۷۴-۱۰۰.

- محمدی، مهین؛ راغبی، محمدعلی؛ حسینی، سیدعلیرضا (۱۴۰۱). بررسی مفهوم عدالت در انتخابات از منظر فقه سیاسی. **فصلنامه سیاست متعالیه**، شماره ۳۸، صص ۱۷۱-۱۹۰.

- مرادی، افشین (۱۴۰۱). نقش اعتماد سیاسی در تحقق عدالت انتخاباتی. **پژوهشنامه حقوق اساسی**، شماره ۷۴، صص ۵۴-۸۰.
- مشرف جواد، محمد حسین؛ ابوطالبی، محمد مهدی (۱۳۹۰). بررسی شاخصهای عدالت سازمانی در نهج البلاغه با تأکید بر فرمان امام علی (ع) علیه السلام به مالک اشتر. **مدیریت اسلامی**، شماره ۸۲، صص ۱۱-۳۶.
- مظاهری، محمدرضا (۱۳۹۲). ساختار و کارکرد نظارت در حکومت علوی. **پژوهشنامه معارف نهج البلاغه**، شماره ۱، صص ۴۶-۷۵.

- معمار، ثریا (۱۳۹۳). تحلیل جامعه‌شناختی مفهوم عدالت از دیدگاه حضرت علی (ع). **فصلنامه علمی شیعه‌شناسی**، شماره ۴۷، صص ۴۷-۸۸.

- مقام‌آسا، سید تقی (۱۳۹۸). آسیب شناسی تبلیغات در انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران، با مطالعه موردی از انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۷۶ تا انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۹۶. به راهنمایی دکتر علی مرشدی زاد، تهران، دانشگاه شاهد، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق خصوصی.
- موسوی، مهدی؛ شریعت، علیرضا (۱۳۹۶). شفافیت انتخاباتی و عدالت اجتماعی. **دوفصلنامه پژوهش‌های حقوق عمومی**، شماره ۱، صص ۱۴۵-۱۶۹.

- موسوی خوئینی، محمد (۱۳۹۷). نظارت در فقه اسلامی و کارکرد آن در اداره حکومت. **فصلنامه پژوهش‌های فقه اهل بیت (ع)**، شماره ۶۶، صص ۹۸-۱۱۰.

- مولانا، سید حمید (۱۳۸۰). امام علی (ع) و ابعاد عدالت اجتماعی. **کتاب نقد**، شماره ۱۸، صص ۳۶-۵۸.
- نهج البلاغه

منابع عربی

- آل یاسین، زاری‌راشد (۲۰۲۴). الانتخابات العراقية بين الإمكانات والعقبات. **نشرة شهرية**، العدد الخامس، صص ۹۹-۱۳۶.
- الجعفری، إبراهیم (۲۰۱۹). العراق هو ذكرى الحكومة العراقية الإنتقالية. بیروت، دار المسار العربی للقراءة والنشر.
- القرشي، باقر شریف (۲۰۱۵). **مناهج حكومة الإمام أمير المؤمنين عليه السلام**. بیروت، دار جواد الأئمة (ع).
- النهني، هيثم غالب (۲۰۲۱). تكشف الانتخابات البرلمانية العراقية عن أزمة التنافس الائتلافي ومصادقية المفوضية. **مجلة المستقبل العربي**، (المجلد ۳۳)، صص ۱۴۶-۱۸۰.

- الديمقراطية الوطنية، المعهد (۲۰۰۵). **دليل المترجم لمصطلحات الانتخابات**. بیروت.

- المصري، راغدة محمد (۲۰۲۲). مؤشرات الإصلاح الإداري في نهج البلاغة. **المبين**، العدد الثالث، صص ۲۵۸-۲۷۹.

- الهاشمي، سليم جاسم (۲۰۲۰). **الصحافة المعاصرة، دراسة تحليلية بالصحف العراقية وعلاقته بطبيعة الاصدار بعد الاحتلال الأمريكي ب ۲۰۰۳**. بغداد، جامعة بغداد.

- بهرام عزیز، هکار (۲۰۲۲). **السياسة الخارجية العراقية بعد الانسحاب الأمريكي (فرص الاستقلالية وتحديات التبعية)**. مشرف مساعد: أستاذ دكتور شمال حسين مصطفى، جامعة الشرق الأدنى، معهد الدراسات العليا، كلية العلوم الاقتصادية والإداري، قسم العلاقات الدولية، رسالة ماجستير.

- جعفر، محمد أنس (۲۰۲۰). **الوسيط في القانون العام، أسس وأصول القانون الإداري**. عمان، دار وائل.

- جميل، أسماء (۲۰۰۷). **مفهوم المشاركة السياسية بين صنع القرار والامثال له (الطبعة الأولى)**. بغداد، مؤسسة مدرک.

- حسن علیات، سمية (۲۰۱۶). الأخلاقيات الإدارية في نهج البلاغة. **المبين**، العدد اسادس، صص ۲۰۱-۲۳۶.
- سعدون، هدى ياسر (۲۰۱۷). **الفكر الإداري عند الإمام علي في نهج البلاغة (المجلد الأول)**. كربلاء، مؤسسة نهج البلاغة العلمية في العتبة الحسينية.
- قيصر، عبدالكريم؛ الزيدى، جاسم حمود (۲۰۲۲). مساهمة الإمام علي (عليه السلام) في تطوير الفكر السياسي الإسلامي، دراسة مقارنة في نهج البلاغة. **المبين**، العدد ۷۴، صص ۱۶۹-۱۸۰.
- كاظم جبر، نعيم (۲۰۱۹). أحكام قانون انتخاب مجالس المحافظات والأقضية و النواحي. **العلم والسياسة**، العدد ۱۹۲، صص ۲۱-۴۵.
- علاوى، ماهر صالح (۲۰۲۲). **الوسيط في القانون الاداري**. بيروت، دار ابن الاثير.
- منصور، عبد الملك (۲۰۱۹). **الحريات و الحقوق المدنية و الممارسات**. بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر.
- ناظم، عبد الواحد الجاسور (۲۰۲۰). الانتخابات البرلمانية العراقية. **مجلة سياسية و دولية**، العدد ۳۵، صص ۵۷-۸۷.